

Олена Пастушенко,

доктор наук із соціальних комунікацій, провідний науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна
e-mail: olena.pas@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1201-2947>

УКРАЇНСЬКА КНИГА В КОРПУСІ ПУБЛІКАЦІЙ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Розкрито особливості формування знань соціуму про українську книгу у періодичних виданнях другої половини ХІХ ст., що слугували основним джерелом книжкової інформації. Через владні імперативи, цензурні настанови й заборони, фінансові проблеми доступ соціуму до української книги в Наддніпрянщині був суттєво обмежений. Тож інформацію про книгу зосереджено в цей час у галицьких газетах, журналах, бюлетенях, літературних додатках. Саме для зацікавлення читачів книжковою продукцією та для її популяризації у цих виданнях опубліковано значну кількість різноаспектної та різножанрової книжкової інформації. Наголошено, що серед періодичних видань, редакції яких вважали інформацію про нову книжку обов'язковим компонентом змісту, варто назвати передусім культурологічні часописи, що вирізнялися особливим способом інформування читачів про книжкову продукцію. До кластеру цих видань суттєво долучилися також і громадсько-політичні, педагогічні, економічні (господарсько-кооперативні) видання. Різножанровий пресовий матеріал про книгу сприяв розвитку інтересу соціуму до української історії, культури, науки, формуванню національної свідомості.

Ключові слова: українська книга, періодичні видання, медійний простір, інформаційний продукт, книжковий рух.

Постановка проблеми. Складно уявити життя сучасної людини без книги, адже читання було й залишається нині одним з найцінніших джерел нових знань. Акцентуємо також важливість книги у другій половині ХІХ ст., коли тільки розпочинався процес формування модерної української нації. Проте через відомі суспільно-політичні й економічні причини – владні імперативи, цензурні настанови й заборони, що негативно позначались на розвитку видавництва та їхньому репертуарі, відсутність належної

кількості книгарень чи бібліотек, матеріальні проблеми – доступ до української книги у цей час був суттєво обмежений для українського соціуму.

Здебільшого основним джерелом для отримання інформації про вихід у світ або зміст тієї чи іншої книжкової новинки були періодичні видання (газети, журнали, бюлетені, літературні додатки). Саме для зосередження уваги читачів на книжковій продукції та для її популяризації на сторінках тогочасної української преси публікували значну кількість різноаспектної (інформаційна, аналітична, публіцистична) та різножанрової (огляд, стаття, «бесіда», повідомлення, замітка, бібліографія, рекомендовані списки для читання тощо) книжкової інформації. Ці матеріали стимулювали читацький інтерес, а отже, заохочували видавців збільшувати наклади та інтенсифікувати шляхи розповсюдження своїх видань.

Метою статті є розкриття особливостей формування у періодиці знань про український книжковий рух та окреслення специфіки популяризації книги у другій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Г. Швецова-Водка слушно розглядає книгу як важливий комунікаційний канал, як «документ, опублікований, виданий чи депонований, що надається в суспільне користування через книжкову торгівлю та бібліотеки» [1, с. 7]. Роль книги в суспільстві, зазначає В. Маркова, «полягає не тільки в збереженні і передачі інформації, а й у генеруванні нової інформації. Книга постає не тільки способом, засобом або каналом комунікації, а є суб'єктом комунікації» [2, с. 25]. В українській історіографії чинними є концепції сприймання книги і книжності як такого, що поширюється й на всю видавничу продукцію, враховуючи періодику як вид джерела книжного типу [3, с. 188].

Нині наукова спільнота зосереджена переважно на вивченні специфіки сучасної книжкової продукції, що зрозуміло і не потребує докладних пояснень. Про динаміку українського книжкового руху впродовж майже всього XIX ст. не маємо достатньої кількості праць учасників процесу книго- і пресотворення цього періоду. Не в останню чергу це пояснюється незначною чисельністю української культурної еліти, яка тільки формувалася, її недостатньою орієнтованістю в книжковому репертуарі, а також низькою купівельною спроможністю населення (переважно сільського), відсутністю фінансової підтримки книгодрукування, а головне – розірваністю українських земель двома іноземними державами.

Відверто антиукраїнське спрямування внутрішньої політики царського уряду (сумнозвісні циркуляри й укази) в Наддніпрянщині, заборона українського друкованого слова виштовхували найкращі літературні та журналістські сили на західноукраїнські землі, зокрема в Галичину.

Як у Російській, так і в Австро-Угорській імперії додатковим негативним фактором слугувала русифікація «малоросійської» та «русинської» інтелігенції, духівництва. «Ми це бачили (русифікацію. – *О. П.*) ясно і дуже нас це боліло, – так описував відомий галицький правник і публіцист Є. Олесницький враження від поїздки до Києва влітку 1894 р. – Моя віра в силу й будучність України була цим підкопана. Де ж та Україна, де той нарід, до якого ми линемо нашими надіями і на яким опираємо наш національний ідеал?» [цит. за: 4, с. 292–293].

Утім повільно, але безповоротно відбувалися й суспільні зміни, що вселяли надію на розвиток української справи загалом. Маємо на увазі передусім пожвавлення культурного руху в Галичині, де конституційні перетворення 1860-х років у Габсбурзькій імперії започаткували обмежену парламентську демократію. Це суттєво позначилося на різних сферах українського руху та на активізації друку і розвитку преси: «Українська періодика 70–90-х років XIX ст. майже вся сконцентрувалася в Галичині. Деякі з цих видань мали локальний характер, інші з огляду на обставини набули всеукраїнського значення і підтримувалися діячами культури і літератури Східної України» [5, с. 128].

Як відомо, значну роль у популяризації книги та преси, прищепленні потреби читання відіграло товариство «Просвіта», засноване у Львові в 1868 р. з метою культурно-наукового розвитку, консолідації народної спільноти та формування національної самосвідомості українців. Під патронатом «Просвіти» розпочалося «заснування власних книгозбірень, було розгорнуто формування широкої мережі бібліотек, які діяли майже при всіх філіях товариства «Просвіта» [6, с. 84]. Головна бібліотека Товариства, заснована у 1869 р., ставила за мету координувати роботу мережі бібліотек і читалень «Просвіти». Це спонукало до пожвавлення видавничої справи загалом, а отже, до збільшення книжкової продукції.

У цьому контексті тогочасна українська преса стала дороговказом для потенційного читача, що допоміг орієнтуватися в українському книговидавничому процесі. Адже, як зазначав сучасник описуваних подій Осип Маковей, «вплив газет на публику величезний, а дуже часто навіть рішучий» [7, с.124]. Вплив цей намагалися використати як політичні сили та напрями, так і різні культурно-освітні організації. Зокрема Ставропігійський інститут, що в другій половині XIX ст. був повністю підпорядкований москвофільській течії. Інститут мав свою друкарню, «якість поліграфічного друку котрої на початку XX ст. була зіставна з найкращою в Австро-Угорській монархії Віденською друкарнею Міллера, а устаткування її використовувалося Львівським поліграфічним училищем до кінця XX ст.» [8,

с. 6]. У переліку друкованих видань – навчальна, релігійна, господарська, художня книжка.

Серед періодичних видань, редакції яких вважали інформацію про книжку обов'язковим компонентом змісту, варто назвати передусім культурологічні (літературні, літературно-наукові, літературно-політичні) часописи. Як зазначала дослідниця Л. Сніцарчук, «майже третину від усієї видаваної у 1848–1870-х роках української пресової продукції у Галичині становили літературні пресодруки» [9, с. 109]. Це, зокрема, «Вечерниці», 1862–1863; «Мета», 1863–1865; «Нива», 1865; «Правда», 1867–1870, 1872–1880, 1884, 1888–1898; «Зоря», 1880–1897 та ін. Літературні газети й журнали вирізнялись особливим способом інформування читачів про книжкову продукцію, оскільки їхні редакції вважали одним із найважливіших своїх завдань «збагачувати знання аудиторії про загальнолюдські цінності культури, формувати естетичні смаки масового читача, ознайомлювати з новими талановитими іменами. Спільними рисами цих видань були намагання їхніх організаторів створити тематико-типологічну модель видання, оптимальну для комунікативного порозуміння з аудиторією» [9, с. 109]. Додамо, що редакції цих видань не тільки подавали інформацію про український книговидавничий процес загалом, а й популяризували красне письменство, публікуючи кращі, на їхню думку, поетичні й прозові зразки творчості буковинських, галицьких, закарпатських, наддніпрянських письменників.

Зокрема звертаємо увагу на відомий вісник літератури, історії і фольклору «Житє і Слово» (1894–1897), видаваний за ініціативи Івана Франка та за фінансової підтримки дружини письменника Ольги Франко, відомого співака Олександра Мишуги та філолога-орієнталіста Костянтина Фрейтага. У цьому часописі, за задумом Івана Франка, не мало бути «всякої політики» задля отримання «вільного входу» на Наддніпрянщину, тож планувалися до друку переважно матеріали, «посвячені через половину белетристиці, критиці та історії літератури, а в другій половині фольклору (статті оригінальні або переклади)» [10, с. 422]. Прикметно, що під рубрикою «Нові книжки» вміщено чимало інформації про книжкові новинки, які побачили світ як в Галичині, так і в Наддніпрянщині. Часопис тиражувався у друкарні москвофільського Ставропігійського інституту, керівництво якого не було зацікавлене в промоції українського контенту загалом. Однак, беручи замовлення на друк задля покращання фінансової ситуації, друкарня Ставропігійського інституту сприяла виходу у світ часопису, який містив чимало інформації про українську книжкову продукцію, а також низку критичних матеріалів на твори авторів москвофільської орієнтації. Наприклад, у першому томі журналу (с. 304) нищівної критики зазнала

невелика книжечка «Русский соловей» (Унгар – нині Ужгород, 1890). Іван Франко, який використав криптонім І. Ф., оцінив її як таку, що «не має якої цілості ніякої наукової вартості».

Серед літературних періодичних видань також варто назвати журнал «Правда», редакція якого долучилась до популяризації української книги. «Організований амбітним українським політикумом, зокрема В. та О. Барвінськими, О. Партицьким, О. Огоновським, цей журнал, функціонування якого постійно супроводжувалося великими труднощами, зокрема організаційними та фінансовими, дав змогу читачам ознайомитися із різножанровою творчістю письменницького кола як підавстрійської (І. Франко, Ю. Федькович, Ю. Романчук, М. Устиянович, І. Пулюй, С. Воробкевич), так і підросійської (Марко Вовчок, П. Куліш, С. Руданський, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, О. Стороженко) України» [11, с. 68].

Важливо наголосити, що до кластеру культурологічних періодичних видань, які подавали інформацію про українську книгу загалом, долучилися також і громадсько-політичні, педагогічні, економічні (господарсько-кооперативні) видання. Звісно, особливості публікацій цих різних за напрямками видань відрізнялись від способу інформування читачів про книжкову продукцію у культурологічних періодичних виданнях, оскільки редакції перших орієнтувалися передусім на інтереси своїх користувачів. Основні рубрики, де зосереджувалася інформація про нові книги, були «Бібліографія», «Книжки», «Нові книжки», «Наука, штука, література» та ін. Зокрема, намагаючись не тільки привчити до читання рідною мовою юне покоління, а й керувати цим процесом, редакція дитячого часопису «Ластівка» (1869–1881), що виходив як додаток до спеціалізованого педагогічного видання «Учитель», уже з 1875 р. запровадила рубрику «Добри книжечки для дітей».

У періодиці матеріали були переважно інформаційного або ж інформаційно-аналітичного характеру. Вони містили повідомлення про вихід нових видань (не тільки книг, а й періодики), стислий переказ сюжету й особливостей змісту, відомості про особу автора того чи іншого твору. У спеціалізованих виданнях перевага надавалась інформуванню про фахову літературу, пропоновану для професійного самовдосконалення педагогів, правників, священнослужителів та ін. Проте немало аналітики стосувалося також обговорення важливості книжки і читання, віднайдення засобів для друкування дешевих видань, заохочення соціуму до читання, задоволення попиту читачів на твори запитаної тематики, пояснення поділу книжок на «добрі» і «лукаві» тощо.

Проте прагнення редакційних працівників залучити до книжки якомога більше читачів наштовхувалося на численні перепони. У передовиці «Як

розходяться книжки і часописи у нас?», вміщеній у числі 28 за 1871 р. уже згадуваного часопису «Учитель», редакція намагалася привернути увагу читачів (передусім «учительського сословія») до проблем поширення українських книг і часописів у галицькому краї. Стурбованість викликав той факт, що, за підрахунками редакції, українська книга була лише на третьому місці, після польських та німецьких, у списках прочитаного українськими користувачами.

Серед інших часописів, які намагалися плекати й підтримувати інтерес до читання загалом, особливу увагу звертаємо на громадсько-політичну пресу: «Батьківщина», 1879–1896; «Діло», 1880–1939; «Свобода», 1897–1937; «Будучність», 1899; «Громадський Голос», 1895–1939 (у 1904–1905 рр. – «Новий Громадський Голос»); «Руслан», 1897–1914. Зосереджені на пропагуванні політичних цілей та здобутті нових прихильників, ці часописи загалом не приділяли великої уваги книжковому контенту. Однак звичною справою було розміщення рекламних оголошень про нову книжкову продукцію, а також про можливість замовити через ту чи іншу редакцію друковані твори українських авторів: І. Франка, М. Павлика, М. Драгоманова та ін. В оголошеннях «Громадського Голосу» подавалась така інформація про нові видання: вказувалася назва книги, ціна, а також адреса, за якою її можна придбати. Крім того, під рубрикою «Всячина» друкувалися списки книг, що виходили коштом редакції цієї газети.

Висновки. Ступінь уведення української книжкової продукції у сферу інформаційної уваги різних видань був не однаковий. Передусім це залежало від регіону, де власне видавався той чи інший часопис. У Наддніпрянській Україні, обтяженій владними й цензурними путами, не було мови не тільки про популяризацію української книжки, а й про її видавання рідною мовою загалом. Центр інформаційного, видавничого, літературного, пресового життя переходить до Галичини, де відносно лояльна законодавча атмосфера давала змогу розгорнутися книжковій промоції та популяризації.

Важливу роль у популяризації української книги в соціумі відіграла насамперед культурологічна періодика, яка подавала широкий спектр відомостей про книгу. До неї долучилися також громадсько-політичні й спеціалізовані видання, редакції яких піклувались про донесення до користувачів знань про українську книгу загалом. Різноманітний матеріал про книгу, вміщений у періодичних виданнях, сприяв зростанню інтересу соціуму до української історії, культури, науки і головню – формуванню його національної свідомості.

Список бібліографічних посилань

1. Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій. Рівне, 2001. 438 с.
2. Маркова В. А. Книга в соціально-комунікативному просторі: минуле, сучасне, майбутнє. Харків, 2010. 252 с.
3. Пастушенко О. В. Книга і періодика в дисертаційних дослідженнях незалежної України: соціокомунікаційний аспект. Київ, 2016. 563 с.
4. Аркуша О. Представники політичної еліти Галичини у Львові початку ХХ ст.: між офіційним і приватним просторами. *Львів: місто – суспільство – культура*. Львів, 2016. Т. 10. Ч. 1. С. 272–309.
5. Животко А. Історія української преси. Київ, 1999. 368 с.
6. Історія Львова: у 3 т. Львів, 2007. Т. 2: 1772 – жовтень 1918. 559 с.
7. Маковей О. П'ятдесятлітній ювілей руської публіцистики. *Літературно-Науковий Вістник*. 1898. Т. 2. Кн. 5. С. 111–126.
8. Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914): роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини. Львів, 2018. 288 с.
9. Сніцарчук Л. В. Тематико-типологічні моделі української літературної преси в Галичині 1848–1879 рр. *Галичина: література і культурно-історичні основи*. 2022. Вип. 1. С. 96–111.
10. Франко І. Лист до А. Ю. Кримського, Львів, 7 жовтня 1893 р. Іван Франко. *Зібрання творів у 50 т.* Київ, 1986. Т. 49. С. 421–424.
11. Українська преса в Україні та світі ХІХ–ХХ ст. 2007. Т. 1: 1812–1890 рр. 560 с.

References

1. Shvetsova-Vodka, H. M. (2001) Dokument i knyha v systemi sotsialnykh komunikatsii [Documents and books in the system of social communication]. Rivne [in Ukrainian].
2. Markova, V. A. (2010). Knyha v sotsialno-komunikatyvnomu prostori: mynule, suchasne, maibutnie [Books in social and communication space: the past, the current and the future]. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Pastushenko, O. V. (2016). Knyha i periodyka v dysertatsiinykh doslidzhenniakh nezaleznoi Ukrainy: sotsiokomunikatsiinyi aspekt [Books and periodicals in dissertation researches of independent Ukraine: social and communication aspect]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Arkusha, O. (2016). Predstavnyky politychnoi elity Halychyny u Lvovi

pochatku XX stolittia: mizh ofitsiinym i pryvatnym prostoramy [Representatives of political elites of Galicia in Lviv at the beginning of the 20 th century: between official and private spaces]. *Lviv: misto – suspilstvo – kultura – Lviv: city – society – culture*, 10, 1, 272-309 [in Ukrainian].

5. Zhyvotko, A. (1999). *Istoriia ukrainskoi presy* [The history of Ukrainian press]. Kyiv [in Ukrainian].

6. *Istoriia Lvova* [The history of Lviv] (2007). (Vols. 1-3; Vol. 2: 1772-zhovten 1918). Lviv [in Ukrainian].

7. Makovei, O. (1898). Piatdesiatlitnii uvilei ruskoi publitsystyky [The 50 th anniversary of Ruthenian journalism]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk – Literary and Scientific Herald*, 2(5), 111-126 [in Ukrainian].

8. Kyrychuk, O., Orlevych, I. (2018). Lvivskyi Stavropihiiskyi instytut (1788-1914): rol u suspilno-politychnomu, kulturnomu ta relihiinomu zhytti ukrainsiv Halychyny [Lviv Stavropolegial Institute (1788-1914): the role in socio-political, cultural and religious life of Galicia]. Lviv [in Ukrainian].

9. Snitsarchuk, L. (2022). Tematyko-typolohichni modeli ukrainskoi literaturnoi presy v Halychyni 1848-1879 rr. [Thematic and Typological Models of the Ukrainian Literary Press in Galicia, 1848-1879]. *Halychyna: literatura i kulturno-istorychni osnovy – Galicia: literature and cultural and historical foundations*, 1, 96-111 [in Ukrainian].

10. Franko, I. (1986). Lyst do A. Iu. Krymskoho, Lviv, 7 zhovtnia 1893 r. [Letter to A. Yu. Krymskyi, Lviv, October 7, 1893.]. *Collection of works* (Vols. 1-50; Vol. 49). Kyiv [in Ukrainian].

11. *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti XIX-XX st.* [The Ukrainian press in Ukraine and abroad, 19 th-20 th cc.]. (2007). Vol. 1: 1812-1890. Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.03.2024.

Olena Pastushenko,

Dr. Sci. (Social Communications), Leading Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine

e-mail: olena.pas@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1201-2947>

The Ukrainian Book in the Corpus of Periodical Publications of the second half of the 19th century

Periodicals of the second half of the nineteenth century had a major impact on the development of society's awareness of Ukrainian books in that period. For the Dnipper Ukrainians, public access to Ukrainian books was severely restricted due to well-known

historical conditions (governmental imperatives, censorship rules and bans, and financial constraints). Consequently, Galician newspapers, periodicals, bulletins, and literary supplements served as the primary source of information about books. To focus readers' attention on book products and to promote them, these publications presented a significant amount of multidimensional (informational, analytical, journalistic) and multi-genre (review, "conversation", reports, bibliography, recommended reading lists, etc.) book information. These journals produced a great deal of multidimensional (informational, analytical, journalistic) and multigenre (review, "conversation", reportage, bibliographies, recommended reading lists, etc.) book information in an effort to draw readers' attention to book products. Publishers were incentivized to enhance circulation and intensify distribution of their publications due to the stimulating effect these materials had on readers' interest.

Among the periodicals whose editors considered information about books to be a mandatory component of their content, it is worth noting, first of all, cultural (literary, literary and scientific, literary and political) magazines. Such journals made up one third of Galicia's press, which are the foremost of the periodicals whose editors deemed book information an essential part of their content. These newspapers and magazines editors saw it as one of their most important responsibilities to inform readers about books. It was meant to introduce new talents to readers, to influence the aesthetic tastes of general public, and enhance the audience's knowledge of universal cultural values. The wide range of journalistic coverage surrounding the book aided in the development of national consciousness as well as the public's growing interest in Ukrainian history, culture, and science.

Keywords: Ukrainian book, periodicals, media space, information product, book movement.